

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ МӘСЕЛЕСІНІҢ ШЕШІМІН ТАБУДЫҢ ЖОЛДАРЫ/ THE COURSES OF THE SOLUTION OF THE MODERN KAZAKHS ES NATIONAL PROBLEMS

Сайран ӘБУШӘРІПҰЛЫ*
Нұрсұлу ЖҮСПОВА**

Түйіндеме

Қазақстанда қоғамдық, ең алдымен идеологиялық жандану байқалып, зиялылар ұлан-байтақ өлкенің келешегі жөніндегі ой-толғаныстарымен көріне бастады. Ресейдегі оң өзгерістерге байланысты қазақ елінің отаршылдық тәуелділігіне шек қою ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде-ақ, әсіресе 1917-1918 жылдары күн тәртібіне қойылған еді. Қазіргі уақытта зиялылар прогрессивтік-патриоттық-ұлттық күштерді біріктіру, ұлттық мемлекеттілікті нығайту, рухани мәдениет пен қазақ тілінің мәртебесін көтеру және т.б. мәселелерді шешу қажеттілігін түсіне бастады. Мақалада қазіргі қазақтардың ұлттық мәселесінің шешімін табудың жолдары қарастырылған. Онда Қазақстандағы мемлекеттілік пен халықтың арақатынасындағы үйлесімдікті табу қажеттілігі сөз болады. Мұның мемлекеттік құрылымдардың барлық құбылыстарға тек қана түбегейлі ұлттық мүдделер тұрғысынан қарағанда ғана жүзеге асатыны дәлелденген. Қазаққа мұсылмандық пен түріктік (және өзіндік) мәдениеттердің сындарлы элементтерінің синтезденуі негізінде алға тартылатын құтқарушылық әлеуеті бар идеяны тұжырымдау қажеттілігі атап өтіледі. Сондай-ақ, тілдің халықтың, этностың, ұлттың жаны екендігі дәлелін тапқан. Орыстілді қазақтардың орыстық табиғатының себептері ашып көрсетілген. Сондай-ақ қазақы қалыпты қалыптастыру үшін қазақ затының хромосомдарындағы этноспен байланысты ақпараттар легі өзгеруі және олар қазақы рефлекстер, ақпараттармен ығыстырылып шығарылуы керек дегенді баса айтады. Ақырында, нәсілдер мен этностардың біркелкілігі (біртектілігі) мәселесіне тоқталған: ядро және периферия (орталықтан қашық шеткі аймақтағылар).

Қорытынды бөлімінде орыстілді қазақтардың кейбір негативті қасиеттері фактілер негізінде сипатталған. Мәселен, қазір ұзын саны 1000-нан астам қазақстандық миллиардтап жеп шетелге қашып кеткен. Солардың бір-екеуінен басқасы – түгел орыс мектебінде оқыған орыстілді қазақтар. Қазақтілді қазақ елден қашпайды. Азғындаған гомосексуалистер арасында қазақ ауылынан келгендер, жалпы қазақтілділер жоқ. Олардың бәрі – орыстілділер екен.

Автордың түйіні мынаған саяды: Қазақтарды төл этносына қайтару жолымен мұндай үдерісті тоқтатуға болады, әлбетте. Мұның үшін ұлыстың шын мәніндегі ұлттық мемлекеттік құрылымы болуы шарт. Бәрі айналып келгенде, әсіресе біздің жағдайымызда (дәстүрлеріміз жар жағасына барып қалып, сүйегі терісіне ілініп қалт-құлт етіп тұрғанда) осынау Ұлттық мемлекет құзырынан құралатын болады. Тап осынау мемлекеттіліктің ұйыстырушы-ұйымдастырушылық функцияларының арқасында этностың басы біріге бастайтын болады.

Түйін сөздер: ұлттық мүдделер, этнос біркелкілігі, ядро және периферия, мемлекеттілік пен халық, тіл – этнос жаны.

* философия ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркология ғылыми-зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері, Түркістан-Қазақстан/Docent International Hoca Ahmad Yasawi University, Turkoloji scientific-research institute, Turkistan/Kazakhstan. e-mail: afrasiab_2004@mail.ru

** Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты, Түркістан/Қазақстан/master of the international Hoca Ahmad Yasawi University, Turkoloji scientific-research institute, Turkistan/Kazakhstan.

Abstract

In the article the question is that in Kazakhstan there was a publicly-ideological revival in a pre-revolution period, intellectuals began to share the considerations about the future of enormous edge - Kazakhstan. In connection with positive changes in Russia as early as the first fourth of XX of century on an order-paper a question was put about limitation of colonial dependence. Presently progressively intellectual intellectuals, front-rank people, began to understand the necessity of unification of progressive-patriotic-national forces, strengthening of the national state system, heave up status of Kazakh and confirm spiritual heritage of ancestors.

It is underlined in the article, that the Kazakh people need the ground of ideas having rescue potential, structural elements of moslem and turkic cultures based on a synthesis, presently. Instead of with that it registers in the article, that a language is the soul of people(ethnos, nation). Reasons of deformation of the psychical-spiritual world of Russian-language Kazakhs open up. More than thousand Millionaires-Kazakhs appealed to escape in foreign countries. They abandoned Kazakhstan. Besides except for one or two all they Russian speaking Kazakhs, received education at Russian school. The real Kazakhs do not abandon the Motherland. Among homosexuals people teaching at Kazakh school do not reveal also. There is not a single native from an aul. All of them are Russian-language Kazakhs.

The resume of author is taken to that it is possible to stop such process by the return of Kazakhs on the bosom of the ethnos. For this purpose must be created in own sense of word national state structure. In the article the question is about the necessity of being of harmony for mutual relations between the state and people. Proved, that it it can make reality of only then, when all state structures behave to all phenomena from positions of native national interests.

Reasons of deformation of afore-named Kazakhs open up. An author comes to the conclusion about that, to change nature of these people informative waves must change in the chromosomes of people of the Kazakh origin. Ethnic to information of negative character must be ousted by Kazakh reflexes and information.

Finally, in the article in detail is stopped on a question about ethnic homogeneity: kernel and periphery.

Key words: National interests, Ethnic homogeneity, Kernel and periphery, Statehood and people, Language - the soul of the ethnic.

1. Қазіргі уақытта қазақ идеясының мәні – халық пен мемлекеттің арасындағы үйлесімдікті орнатуда

Әлеуметтік дамудың жаңа сатыларына көтерілуге байланысты Қазақстанда қоғамдық, ең алдымен идеологиялық жандану байқалып, зиялылар ұлан-байтақ өлкенің келешегі жөніндегі ой-толғаныстарымен көріне бастады. Айта кету керек, соңғы 100 жылда біздегі интеллектуалдық әлеует мардымсыз емес еді. Демократиялық қайраткерлердің баспасөздегі жарияланымдары өмір талабынан туындаған жайт. Осы бағытты ұстанған алашшылар елдің экономикалық дамуын жеделдету, ағарту ісі және халықтың мәдени деңгейін көтеру, жергілікті тұрғындардың Ресейден Қазақстанға қоныс аударғандармен теңқұқықтығын қамтамасыз ету, өзін-өзі басқарудың жүйесін құру жөніндегі ойларын ортаға салған-тын. Ресейдегі оң өзгерістерге байланысты қазақ елінің отаршылдық тәуелділігіне шек қою XX ғасырдың алғашқы ширегінде-ақ, әсіресе

1917-1918 жылдары күн тәртібіне қойылған еді. Қазіргі уақытта зиялылар прогрессивтік-патриоттық-ұлттық күштерді біріктіру, ұлттық мемлекеттілікті нығайту, рухани мәдениет пен қазақ тілінің мәртебесін көтеру және т.б. мәселелерді шешу қажеттілігін түсіне бастады. Осынау мәселелердің шешімін іздестіру нағыз жоғары мәдениеттілікті талап етеді. Бұл ретте қоғамдық дамудың заңдылықтарын білу, жекеленген елдер мен қайраткерлердің іс-әрекеті мен саяси ұстанымдарының қазіргі тенденциясын бағамдау маңызды. Айта кету керек, көп жағдайларда тиісті деңгейдегі рухани мәдениеттілік пен біліктілік жолбасшылардың бойы мен ойынан жеткілікті деңгейде табылады деп айтуға болмайды. Елдің қазіргі жағдайы мен алаңдайтын тұлғалардың көпшілігінің білімі мен идеологиялық ізденістерінің тапшылығы мәселесі қазақ елінің бітім-болмысы мен мәдениетінің тағдыры үшін қауіпті екенін түсінетін кез келді. Бұл ретте ұзаққа жалғасатын ымырасыз пікірталасқа жол ашылуы керек. Әрине, өз еліндегі саяси-ой пікірлер ағымы мен әлемдегі саяси қозғалыстар тәжірибесімен таныс болу ізденіс әлеуетін еселей арттырады. Бұл орайда қазақ идеясын тұжырымдау және зерделеу, сондай-ақ оны қазақ мәдениетінің жағдайы мен келешегі туралы ой-пікірлердің дамытылуымен байланыстыра қарастырудың маңызы зор. Қазақ идеясының философиялық негізі ортағасырлардан басталып, ол мемлекеттік идеологиясыздандырудың (деидеологизация) бұғауынан құтылуға жәрдемдеседі. XIV – XIX ғғ. жыршы-ақындар, ағартушылар, одан кейін Алаш зиялыларының тұжырымдамаларына ден қою – мұның бәрі саяси ғылымды практикалық ұстанымға айналдыруға дем берер еді. Мұның өзі ұлттық идея ең алдымен адамның адамгершілік жауапкершілігін сезініп, ерік-жігерінің шындалуына байланысты алға тартылуы керек деген тұжырым қолдау табуы керек.

Қазіргі уақытта қазақтық, сондай-ақ жалпытүркілік және мұсылмандық мәдениеттердің сындарлы элементтерінің синтезденуіне және дүниежүзілік ғылым мен индустриалдық-инновациялық технологияға негізделген қазақ идеясы жүзеге асырылуы керек. Сонымен бірге аймақтық қауымдардың (Орталық Азия бойынша) интеграциялануына (ықпалдасуына) күш салуды тезірек қолға алу шарт. Мұнда тек шынайы да, халқымыздың дәстүріне сай келетін демократиялық бағытты таңдаған жөн. Сонда ғана орталықазиялық конфедерацияны құруға болады деп білеміз. Әрине, түркістандық шеңбердегі бір бүтіндікке қарай жылжу жолында мәжбүрлеу тетіктерін қолдануға жол беруге болмайды. Халықтар бұл бүтіндіктің өзара тиімді екендігіне көзі жеткенде ғана өздері ұмтылатын болады. Қазірдің өзінен бастап барлық халықтардың әлеуметтік-гумандық (адамгершіліктік) кеңістігін ақырындап кеңейте беру ләзім. Мұның үшін алдымен Қазақстанның ресурстарының әлеуетін бауырлас елдер сезінетініндей бағыттағы саясат жүргізілуі керек. Орталық Азияның үлкен территориясының органикалық бірлігінің тарихи логикасы бар. Бұлармен бірлесу, бөлісу, кірігу арқылы ғана Қазақстанның қуаты арта түседі. ХХІ ғасырда ұлан-байтақ территориямызға өзіміздің оралмандарымыз бен аталмыш түріктерді (мысалы, экологиялық қолайсыз жағдайда өмір сүріп жатқан қарақалпақтарды) қоныстандыру тарихи жағынан өз жемісін берер еді: демографиялық өсу, рухани алмасу, экономикалық даму жағынан да. Бұл ретте бөгделердің өркениеттік шебін бұзып өтіп, Орталық Азия түркілерімен синтезденуді бастап, жедел әрекетке көшу Қазақстанның пешенесіне жазылған. Бұл миссияны абыроймен атқарғанда ғана Қазақстан Орталық Азияның нағыз локомотивіне айнала алар еді.

Айта кету керек, Қазақстанның өз ішіндегі түріктік этностық топтар тарихи дәстүрлердің, ортақ Отан құру мүдделерінің орайласуына байланысты бір-біріне жақындай түсіп, бірігу мен кірігуге дайын тұр. Егер олар қазақ тілі мен мәдениетінің шынайы мәртебесі мен реттеушілік рөлін көріп-біліп, сезінген күннен бастап-ақ

ешкімнің үгіттеуінсіз қазақтармен бірге бір ұлт болып ұйысуға бет алар еді. «Айқын» газетінің бас редакторы Н. Жүсіп былай деп жазады: «Мен Астанада бірнеше өзбек азаматын білем. Қазақ еліне нәпақа табуға келіп, осында орнығып қалғандар, тіпті, отбасыларын да көшіріп алған. Қазақша сайрап тұр. Армандары – Қазақстан азаматтығын алып, төлқұжаттарына «қазақ» деп жазғызу. Ал біздің құзырлы органдар оларға рұқсат бермей отыр. Әлгі өзбектер қазақтың тілін құрметтейді, Қазақстанның басқа азаматтарымен тең дәрежеде өмір сүріп, қазақ азаматы болғысы, біздің елге қызмет еткісі келеді. Бірақ соларды өзектен теуіп отырмыз» (Жүсіп: 2013, 6).

Бізге керемет сұлулық пен байлық берілген. Бұл – Қазақстан немесе Алашстан. Бірақ кейбір даңғойлар мен тексіздердің кесірінен бар байлығымыз ысырап етілуде, шашылып-төгілуде. Н.Ә. Назарбаев айтқандай, ел мен мемлекеттің миллиардтаған қаржысы талан-тараж етілуде, ұрлануда. Еліміз осындай қансорғыштардан азат етілгенде ғана тәуелсіздігіміз баянды болмақ. Қазақ тілі өзінің мемлекеттік дәрежесіне ие бола алмаса тәуелсіздіктің ауылы алыстай бермек. Жемқорлардың және олақ саясаткерлердің кесірінен рухани дағдарыс бізді жанай өтуде, бірсыпыра тұрғындар кедейшіліктің қасіретін тартуда. Шенеуніктер Қазақстандағы орташа айлық табысты асыра көрсеткен еді, Н.Ә. Назарбаев оның шындығына көз жеткізіп, Қазақстанда 9 млн. тұрғынның орташа айлығы 34 000 теңге, ал 1,5 млн. – 16 000 теңге екен деді.

Мемлекет – тұрғындардың бірге өмір сүруін қамтамасыз ететін институт. Оның **негізінде** біртекті мәдениет жатады. Бұл, әрине, жекеленген этностық топтардың ерекшеліктерін жоққа шығару деген сөз емес. Ол – түрлі-түстіліктің бірлігінен құралады. Қазақстандағы мемлекеттік құрылымның жүзеге асыратын тарихи ісі **осы негізді** қамтамасыз етуге бағытталса игі. Бұл ретте айтарлықтай қозғалыс байқалмайды.

Мемлекеттің биік мұраты барлық индивидтерге өмірде өз орнын таба алуына деген табиғи правосын қамтамасыз ету болып табылады. Лайықты тұрмыс құруға, сырттай еркін және іштей дербес өмір сүруге құқықтылығын қорғау. Мемлекеттіліктің мәні оның рухани-адамгершіліктік әлеуетінен көрінеді. Адам мемлекеттік мақсатты өзінікі деп есептегенде ғана сол елдің азаматы бола алады, сонда ғана жалпықазақтық, жалпықазақстандық, одан кейін жалпыадамзаттық сана бой көтеретін болады. Кез келген адам өзін Қазақстанның азаматы деп есептеуі үшін жалпыға ортақ мәдениет құндылықтарын тұтына білуі керек, Қазақстанның тарихын білуі, әлеуметтік-саяси белсенділік таныта білуі шарт.

Мемлекеттің ұлттық рухтан ажыралуы оның өзінің қарама-қарсылығына айналып қалуына әкеліп соқтырады. Топтық эгоизмді қалыптастырған мемлекет өзінің ұлттық-саяси табиғатын өзгертеді де, жұтандау мен жаппай азғындатудың құралына айналады. Мұны өткен 70 жылдық тарих айқын көрсетті. Мемлекеттік мүдденің өзі барша адамдардың барлық тауыпқыты, әділ, заңды талаптарының қосындысынан құралады. Бірақ ол жай ғана арифметикалық қосынды емес, әлдеқайда аса күрделі рухани-моральдік-адамгершіліктік құрылым. Егер де мемлекеттік-таптық-топтық мүдденің рухани негізі болмаса, ешқандай әрекет те, «ұйымдастырушылық» шара да, үгіт-насихат істері де, жалғандық та, террор да, азаматтық соғыс та, таптық диктатура да оны ортақ іске жұмылдыра алмайды, ол жекеленген құмарлықтардың, өзін ақтамайтын озбырлық пен сұғанақтықтың құралы болып қала береді, ал барлық тетіктерімен оны қорғайтын, қолдайтын саяси партия өзінің өлімін, өзінің тобының, мемлекетінің өлімін жақындататын болады. Бұл ретте кеңестік құрылымды еске алсақ та жеткілікті. Айта кету керек, мемлекет – азаматтардың шығармашылық ынтымақтастығы мен бірлесіп өмір сүруінің саяси инструменті. Өрқандай саяси реформа, оның жетістігі немесе сәтсіздікке ұшырауы, нақты нәтижелері адамдардың

көңіл-күйіне, олардың құқықтық санасына, интеллектуалдық-ізгіліктік әлеуетінің дамытылуына байланысты. Негізінен олар биліктегілер ұстанған саяси курстың ұлттық мүдделерге сәйкес немесе қайшы келуіне байланысты. Егер де бұл курс ұлттық мүддеге кереғар болса, қандай да болмасын ұйымдастырушылық шаралары өткізілмесін, саяси реформа (1980 жылдардағы қайта құру сияқты) сәтсіздікпен аяқталады. Әсіресе, егер реформа адамдардың қарым-қатынастары мен мінез-құлқын жақсартуға жәрдемдессе, ол жақсы, ал егер – жақсартпаса, жарамсыз, тіпті қып-қызыл зиян, шығын, апат.

Қазақстан – біртұтас жанды организм. Бұл организмге сәйкес жаңа мемлекеттік мекемелерді құру міндеті тұр. Оны (тілдік, діни, жершілдік, жүздік, орыстiлділік және қазақтiлділік, оңтүстік-солтүстік-орталық-батыс-шығыс деп, ақырында құндылықтарды тұтыну мен ұстану бойынша жіктелуге жол беру) бөлшектеу жаңа бірлік пайда болғанға дейін ұзаққа созылатын саяси хаосқа, жаппай ыдыраушылық пен күйзеліске әкеліп соғар еді. Қазақстандағы 90-жылдардың басындағы тоталитарлық құрылым, әлбетте өзінің өмір сүруін тоқтатуы керек еді. Солай болды да.

Біздің басшылар дүниежүзілік өркениетпен біте қайнасып дамудамыз деп жар салуда. Мұны жалпылық-жасандылық тұрғыдан ұғынуға болмас.

Өркениет – бұл техниканың дамуы, ғылым-білімнің өсуі және әлеуметтік-саяси нормалардың прогресі. Мәдениет – бұл рухани құндылықтардың иерархиясы. Егер өркениет көптеген қажеттіліктерді қанағаттырудың негізі болса, мәдениет – шығармашылықта, инновацияда, индивидтердің еркіндігінде көрінеді. Мәдениет философиялық-эстетикалық компоненттердің приматына құрылған, ал өркениет ғылыми-техникалықтың басымдылығына негізделеді. Бірақ та бұларды бір-бірінен ажыратып қарастыруға болмайды. Өйткені, әрбір зат – бұл заттандырылған рухтың, сананың, жалпы алғандағы мәдениеттің жемісі екендігін түсінуіміз керек-ақ.

Қазақстанның, барлық қазақстандықтардың, аймақтардың игілігі, олардың тағдырының, мемлекетінің келешегі үшін халықтық дәстүрлерді пайдаланған жөн. Қазақстандағы саяси идеялардың сабақтастығын елемеу түбегейлі демократиялық реформаны жүзеге асыру жолында үлкен кедергі болмақ. Тарихи жағынан ескірген идеялардан баз кешу, өткенді, бүгінгіні, болашақты байланыстыратын сындарлы қағидаларды кәдеге асыру, қазіргі рационалды идеологемдерді синтездеу қажет-ақ. Қазақ идеясының мазмұнын құраған рухани құндылықтарға ден қойылса игі, бұлар: діни құндылықтар, тарихи, ұлттық-этникалық, рухани дәстүрлер мен жетістіктер, отандық менталитет (догматикалық емес).

Орталық Азияда ескі саяси-экономикалық жүйе бұзылды. Одан кейін айтарлықтай, бірақ болмашы ғана сындарлы өзгерістер өмірге енгізілді. Өйткені, орнықтырылған әлеуметтік-экономикалық жүйе шетелдіктердің көшірмесі ғана еді. Бір антихалықтық элитаның (отарлық сипаттас партиялық-бюрократиялық) орнына басқа антихалықтық элита (компродорлық сипаттас буржуазиялық-мәңгүрттік сипаттас) билік басына келді. Мұның өзі қоғамдық төңкеріс іспетті еді. Досым Сатпаев жазғандай, «Сирия территориясындағы қазақстандықтардың ойынша, Орталық Азиядағы саяси режимдер жай ғана түбегейлі өзгерістерді емес, нақты жоюды талап етеді» (Сатпаев: 2013, 30 қазан, 11). Өйткені, аймақтағы билік адамға жақын болуы керек еді, бірақ оған жоғарыдан тағайындалған адамдар келетіндіктен, бұлар өздерінің мүддесін ғана дiттейтiн болды және жоғарыдағылардың көңiлiн табуға мiндеттi болды. Осының бәрі кейбіреулерді экстремизмге итермелеуі мүмкін. Толғанай Үмбеталиева «...Қазақстанда соңғы жылдары экономикалық және саяси салаларда жағдай тұрақты емес. Әлеуметтік әділдікті қамтамасыз ететін механизмдер қабілетсіз», – деп жазады (Исабаева: 2013, 10).

Тұралаған экономика қалпына келер-ау, ал енді жоғалған руханиятты, қадір-қасиетті қалпына келтіру қиынның қиыны. Бұл істің үдесінен мемлекет, мемлекет болғанда, ұлттық сипаттас мемлекет қана шыға алар еді. Өйткені, оның алмастай қылыш екендігін тарих баяғыда-ақ дәлелдеген-тін. Ол парасатты да, ұлтжанды дәстүршілдер қолына өткен кезден-ақ тиісті нәтижесін-жемісін беретін болады. Қазіргі уақыттағы ұлтжандылардың дауысы әр-әр жерден шыққанымен, ұлттық қозғалысқа әлі айнала қойған жоқ. Өзірше осындай жандарды билік басына шығару мақсатқа сай іс болар еді. Яғни ел тәрбиесін көрген, халықтық дәстүрлердің уызына қанып өскен, ана тілінде сөйлей, жаза, оқи білетін жандар отырса ғой, шіркін министрліктер мен үкімет креслоларында. Демек, сайып келгенде, халық пен мемлекет арақатынасы мәселесінде үйлесім табылуы керек. Идеология халық рухына сәйкестенсе ғана үйлесімді, оңтайлы болмақ. Қазақстанның ұлттық құндылықтары, діни сенімдері, позитивтік сипаттас ата-баба дәстүрлері, ру-тайпалық басқару жүйесі, қазақ тілі – бұлар Қазақстан жерінде нәр алып, орныққан осынау мәдениеттің жасаушылары мен тасушыларының психикалық-этномәдени пішінімен үйлескенде ғана құнын жоғалтпайды. Бірақ мәдениеттің өзіндік ерекшелігін дүниежүзілік мәдениеттен ажыратып қарастыруға болмас. Әрбір мәдениет белгілі бір ортада пайда болады, басқалардың ықпалына ұшырайды.

Қазақстан деген ел шаруашылық үдерістерін, сондай-ақ қазақтың психикалық укладының негізгі ерекшеліктерін анықтайтын географиялық жағдайлары, табиғи факторлары тұрғысынан детерминденген (анықталған) бір бүтіндікті құрайды. Бұл – өзіндік ұлттық сана-сезімімен, қазақи жанының кеңпейілдігі және қонақжайлылығымен бірге еліміздің ұлан-байтақ даласымен қоса алғандағы ерекше мәдени әлем. Экономикалық жағынан өзіндік мәні мен әлеуеті жеткілікті орасан зор территорияны қамтыған бұл ел Ұлы дала деп аталған. Дана саясаткерлердің ойы мен ісі руханияттылықты, қайталанбас өзіне тәнділікті, қазақи сенім мен туысқандық байланысты қастерлейтін атмосфераны сақтауға, мемлекеттіліктің халықтық-ұлттық сипаттас жаңа типін жасауға бағытталған болуы керек. Қазақстанды түрлі этникалық топтардың қауымдастығы ретінде түйсінеміз. Бұл түбінде – қазақстандық топтардың, олардың жалпықазақстандық мәдениетін жасауға, біртұтас саяси және экономикалық өмірге тартылған бір халықтың, бір елдің биоценозы болса екен дейміз. Ең бастысы – Батысқа немесе Ресейге қарайлау емес, өзіндік жолды іздеп табу маңызды. Ресейдің Қазақстанның жалпы әлеуетіне, қазақи бітім-болмыстың дегенерациялануына еткен әсеріне көзді жұма қарап, оның рөлін тым асыра көрсетуге тырысушылық пиғылы әлі де қоғамдық санада үстемдік етуде. Мұны Еуразиялық қауымдастықтың және Кеден одағының “болашағына” байланысты алаңдаушылығын білдірген Н. Ә. Назарбаев айтып өтті емес пе?

Жалпы алғанда, біздің этностық және мемлекеттілік дәстүрлеріміздің негіздерін тым тереңнен, алдымен Түрік қағанаттарынан, Шыңғыс хан және Әмір Темірдің империялық құрылымдарынан, қала берді Алтын Ордадан іздеуіміз керек. Бұл ретте Тұрандық дәуір мен компоненттерді (Алп Ер Тоңға дәуіріндегі) ұмыт қалдыруға болмас. Мұның бәрі, ең алдымен қазақи бірлікті нығайту, содан соң барып қазақстандық біртұтас ұлттық феноменнің жүзеге келуінде кәдеге асар еді. Сол кезден бастап Қазақстанның нағыз ең жаңа тарихы басталар еді. Сонда ғана бүкіл Әлем жұрты бізбен санасатын болар еді.

Мемлекет қашанда қазақ мәдениеті, қазақ болмысының туындысы екендігін жадымыздан шығармауымыз ләзім. Мемлекеттіліктің ісі – бұл белгілі бір әлеуметтік-мәдени симфониялық тұлға ретінде халықпен бірлікте түсінілетін бүтіндікке, жүйеге, мәдениетке бағытталғанда ғана қалың халықтың ойынан шығып, дйттеген жеріне жете алады.

Кеңес үкіметі кезінде келімсек славяндар-орыстармен қазақтардың синтезденуі біржақты болды. Қазақтар орыстық элементтерді бойына талғамастан-таңдамастан сіңіре берді. Нәтижесінде орыстануға бой алдырды. Қазіргі уақытта еуропалық-орыстық бастауларға басымдылық беру одан әрі жалғасуда. Нәтижесінде қазақ қауымы Шығыстық өркениеттен, өзіндік негізден ажыралып қалуда. Ұлттық мәдениеттің рухани ядросы мен іргетасы неде? Мұны біз бұрынғы қазақтардың өмірлік кредосы қандай еді, ал қазіргі өмірлік ұстанымы қандай болды деген сұрақтар қою арқылы біліп алуымызға болады. Қазіргі уақытта ол қандай сипат алды? Бұл сұрақтың жауабы төңірегінде жан-жақты және тереңірек ойлану керек. Және де ізденістер, керек болса зерттеулер жүргізілуі қажет. Қазақтарда бұрындары «ортақ іс-игіліктер», ұжымдылық-қауымдық шаралар менталитеті басым болса, Батыста индивидуализм белең алған еді. Қазіргі уақытта модернизация вестернизациямен араластырылып жіберілді. Дамудың магистральдық жолы ретінде нарықтық экономика таңдалынды. Қазақстан әлемдік біртұтас өркениетпен бірігуі керек деген саясат күшіне мінді. Оның халқының психикалық жағдайы мен көңіл-күйі есепке алынбады. Ал дәстүрлер түріктенуді, өзінің бастауларына қайтуды дйттейді.

Қазаққа мұсылмандық пен түріктік (және өзіндік) мәдениеттердің сындарлы элементтерінің синтезденуі негізінде алға тартылатын құтқарушылық әлеуеті бар идеяны тұжырымдау қажет. Дәп қазіргі уақытта барлық күш мәдени әлеуетті нығайтуға жұмсалуды керек. Қазақтың трагедиясы, біріншіден, жеріміздегі қоныстану тығыздығының нашарлығында, екіншіден табиғи шикізаттық ресурстардың жабайылықпен пайдаланылуында. Осының бәрі біздегі мемлекеттіліктің сипатына тікелей әсер етуде. Ендеше, Қазақ идеясының мәні мемлекет пен халықтың арақатынасының үйлесімін табуға саяды. Ол үшін бітім-болмысында ата дәстүрлері сақталынған жандар билік басына әкелінуі керек. Олар тілін сүйетін, ел тәрбиесін көрген, жастайынан қазақтың жырау-жазушыларының шығармаларынан нәр алып өскен, отансүйгіштігі мен ар-ұяты мол әрі әділдік туының астына жиналатын жандар болуы шарт. Сондықтан халықтық қозғалыстың жұмысы жандандырылуы керек. Н.Ө. Назарбаев айтқандай, жер-жерлердегі азаматтар өз жағдайына, тағдырына жауапты болуы шарт.

2. Тіл - нәсіл (халық, этнос, ұлт) жанының ажыралмас бөлігі

Салыстырмалы тіл білімінің негіздері 1796 ж. В.Джонс тарапынан қаланды. 1835 ж. неміс санскритологі Ф. Бопп «Салыстырмалы грамматиканы» баспадан шығарды. 1861 ж. М. Мюллердің «Лекции о науке о языке» еңбегі жарық көрді. Онда автор тілдерді салыстыру негізінде өткен замандарда индустар, парсылар, гректкр, римляндар, славяндар, кельттер және германдықтардың бірінші ата-бабаларының бір шаңырақ астында өмір сүргендігі айтылған. Лингвистер үндіевропалықтардың алғашқы отаны Азияда деп білген. Кейініректе лингвистер антропологтардың тұжырымын қабылдап, оның Еуропада екендігін мойындады. Сөйтіп, олар өздерінің ғылыми ізденістерін басқалардың мәліметтерімен салыстыра отырып, ынтымақтаса зерттеуді үйренді. Осылайша арий нәсілі тұжырымдамасы пайда болды. К. Пеньканың пікірінше («Происхождение арийцев, 1883»), арийлердің алғашқы отаны Скандинавияда болған. Содан барып, көптеген авторлардың айтуынша, нордикалық нәсіл өкілдері Малай архипелагі, Океания және Тибетке дейін шарлап барған (Авдеев: 2005).

Егер биологизм тұрғысынан келетін болсақ, түрлі нәсілдер өмір сүрген ең ерте кезеңдерде ауыз қуысы, жақ, тіс, көмекей және тілдің нәсілдік құрылымындағы, қысқаша айтқанда, бүкіл тілдік аппараттың құрылысындағы қарапайым да айқын

өзгешеліктер тілдердің аса маңызды фонетикалық айырмашылықтарының пайда болуына әкелгенін және әкелетінін, ал ми құрылысының әр түрлі болуы алуан ұғымдық аппараттың және ұғымдардың мағыналық байланыстарының түрлі әдістерінің, түрлі логикалық және ойлау синтаксисінің ерекшеліктерін қалыптастырғандығын түйсінуге және түсінуге болады. Мұның өзі, өз кезегінде, тілдің түрлі грамматикалық құрылымын құрады. Сөйтіп, этностар өздерінің биологиялық мәні мен табиғатына сәйкестенетін тілдерді иеленген (Севастьянов: 2005, 73).

П.Топинар бір-бірінен бүкіл бітімімен ажыралатын тілдер бар, мұның өзі әр қайсысының дыбысталуы ерекшелігін қалыптастырып, олардың қабылдануы мен түсінілуі үшін көмекейдің айрықша құрылымының пайда болуын талап етеді, деп көрсетті. Жердің бес бөлігінде музыкалық гамманы түйсінудің түрлі тәсілдерінің жүзеге келгендігіне мән берілуі керек. Бір халық, нәсіл миының есту аппаратына тән үйлесімділік пен ұнамдылық басқалар үшін тартымды болмауы мүмкін. Мұнда тәрбиенің айтарлықтай маңызы жоқ, өйткені, осы фактінің өзі ғана басымдылыққа ие болып, оның анатомиялық негізі бар. Неміс этнологі О. Рехе (1879-1966) «Раса және тіл» леген мақаласында адамдық нәсілдердің изоляция жағдайында тұқым қуалау нышандары, сұрыпталу және эндогамиялық некелердің және белгілі бір уақыт бедеріндегі бұл изоляция қалыптасып келе жатқан нәсілдік физикалық және рухани ерекшеліктердің нәтижесі ретінде тілдің бірыңғай типін туындатады деп тұжырымдады. Сөйтіп бастапқыда нәсіл мен тілдің типі әрқашанда бір-біріне сәйкес келген еді, деп түйінделді. Тіл, демек, нәсілдік-рухани белгілердің бірі болған. Нәсіл өзіне тән тілдің типіне сәйкестендіре өзінің ең нәзік те, сезімтал рухани қозғалыстарына үйлесімді таңғажайып гармониялық инструментін жасады. Бұл инструментті жоғалтып алу орны толмас жоғалу-жойылумен қоса жүреді. Демек, тіл - нәсіл (этнос, ұлт) жанының ажыралмас бөлігі. Әрине, жеңімпаздардың тілін қабылдап алу басқа мәселе. Және де тіл мен антропологиялық бет пішіннің үйлесімсіздігі, әрине миграциялық үдерістер және ассимиляцияға ұшырауға байланысты екендігін де есепке алу керек.

Біздің жағдайымызда көптеген бұрынғы қазақтар тілдік және жалпы рухани ассимиляцияға ұшыраған еді. Әрине, зиялылар тобы барлық замандарда руханият пен саясат бабындағы мәселелерге бей-жай қарап тұра алмаған. Шынайы өзінің төл топырағынан нәр алып өскен өскелең интеллигенция ең алдымен халықтың өздігін, ұлттығын, мендігін және басқа ерекшелігін есепке ала отырып жүргізілетін реформаны қолдайды. Басқа, бөгде елдің мәдениеті мен өркениетіне көзсіз ебелектей берудің зиян-залалын алдымен сезініп, шыж-быж болып жүретіндер де солар. Бұл ретте "Москва" журналында жарияланған және де Еуропаға, Батысқа бізден де гөрі бір табан жақын, антропологиялық, түр-тұрпаты ғана емес, бар болмысымен де европеоид-европалық болған бір автордың мына сөзіне құлақ түрелік: "Орыс халқы өз тарихының өне бойында ең қауіпті дұшпанға тап болып келген және қазір де солай. Орыс халқының бауырындағы қатерлі ісік-індеттің пайда болуына орыс интеллигенциясы себепкер. Өңгіме интеллектуалдық - рухани іс - қызметі өрістеген интеллигенция тұрасында емес, барлық ұлттылықты өздерінің прожекторлары бойынша кесіп-пішуге ұмтылатын фанатикалық батысшылдық бағыттағы интеллигенция туралы болып отыр" (Раса және этнос, 1996, 90).

Мұндай бағыт ұстанған "зиялылар" тобы Түркістанда (Қазақстанда) да жеткілікті. Бұлардың көпшілігі - көбінесе орыс мектебінде оқып тәрбиеленгендер. Олардың жалпы білім дәрежесі жақсы болғанымен, орыс мәдениетіне тым беріліп кеткендіктен, ана тілін білмейді, ұлттық намыстан жұрдай. Қазақша оқығандардың да бірсыпырасы өздерінің ұлттық болмысын жоғалтып алуға шақ

қалған. Олар қазақша сөйлеу мәнерінен де айрылып қалған. Толық мәндегі қазақы сезімнің бұл топтағы қазақтардан да көптеп табыла қоюы неғайбыл. Мұндай құлдырауға 20-30-шы жылдардағы ашаршылық әкеліп соқтырған еді. Осы өзгерістердің негізінде жатқан басқа себептердің бірі жазуымыздың өзгертіле берілуі дер едік. Бөгде тілдік ортаның орасан зор көлемде орнықтырылуы мен көрінуі де сәт сайын, сағат сайын өз дегенін істеп жатыр. Бұл ретте орыс боп кеткен қазақтардың ұлттық мүддеге тигізіп жатқан зиян-залалын айтып тауыса алмассың. Олар өз төңірегіндегінің бәрін орыстандыруға бейіл (тілдік жағынан ғана емес). Орыс тілді қазақтардың тұрмыс пен ойлау салты, тұтынатын құндылықтары, әдет-ғұрпы, жүріс-тұрысы уақыт өткен сайын, қазақы потенциалды (әлеуетті) әлсіретіп барады. Мұны ат төбеліндей жазушы мен ғалымдар болмаса, жалпы алғандағы «зиялы топ» түйсінер емес. Қазақтар өз жерінде барша тұрғындардың 80 процентін құраған күннің өзінде де ұлттық болмысымызда айтарлықтай сапалық өзгеріс болмайды. Өйткені, бірсыпырамыз бөгде тілде сөйлеп, сол қалыпта ойлайтындықтан, тағы да 30-40 проценттей "тұрғындарымыз" этнос құрамына келіп қосыла алмайтын болады.

Мен абстрактылық түрде алып қаралатын жалпы халық саны емес, ең алдымен және бірінші кезекте қазақша ойлайтындар мен сөйлейтіндердің саны өссе екен деймін. Өлшем осы болуы керек деп есептеймін. Өйткені, қазақ этносының тінін құрайтындар да солар. Осы ойымды жақында Астанадағы ғылыми-зерттеу институтының директорына айтқанымда, ол әрине құптай қоймады. Ол менің сөздерімнің астарына үңілуге асықпады. Мұндай да рухани керенаулық болады екен. Осы ойың жаман деп қысқа қайыра салды. Бұл, әрине, ойлау жүйесі тоқырап қалғандардың бәріне тән стереотип. Гәп - түптің түбінде "мышлениеде", яғни дұрыс ойлай білу, ой құра білу жүйесі мен салтын қалыптастыра білуімізде екен ғой. Және ол адамның жан-жүрегінің жаратылысына, сондай-ақ оның тәрбиесі мен өскен ортасына байланысты екен. Осының дұрыстығына өмірдің өзі көзінді күн сайын жеткізе түскендей. Мен ойымды Түркістан қаласындағы археология институтының бұрынғы басшысына мысалдар арқылы тарата жеткізуге тырыстым: айталық, 2 жылда ғылым докторы мен кандидаты деген атақты 200 адам алды. "Мәз боласың" бұған. Бірақ олардың, мысалы 180-і шын, шынайы ғалым емес екені белгілі (сатып алғандар, жаздырғандар, дүмбілездер, самопалдар да болады ғой). Еңбегімен алғандар, ғылым арбасын сүйрейтіндер 200-дің бәрі емес екені бұл жерде әркімге түсінікті болса керек. Сонда екі жүзге қуануға бола ма?!

Біздің жағдайымызда абстракцияға орын жоқ. Жағдай жақын арада түзеледі деп айта алмаймын. Өйткені, араға нарық деген бәле киіп кетті ғой. Ал "нарықтық мінезді адамдар, американ философы Эрих Фроммның жазғанындай, ешкімді сүйе де, жек көре де білмейді. Нарықтық мінездің мақсаты сату, айырбастау мен тұтыну ғана. Былайша айтқанда, олар мегамашина логикасына сәйкес іс атқарады және олар сол мегамашинаның нақ өзі. Нарықтық мінезді адамдардың ең жақсы көретін жақындары жоқ. Олар тіпті өздері өздерін де қадірлей білмейді" (Фромм: 1990).

Нарықты экономикалық дамудың тетігі ғана деп қараған дұрыс. Нарық, сауда - негізгі мақсат емес. Әйтеуір, нарықтық жағдайда нарықтық адамдарымыз да, нарықсыз-парықсыз адамдарымыз да бетін мықтап тұрып европалық стандарттарға түзеп барады. Бұл істің ақыры қайырлы болсын дейміз әйтеуір. Күр қазақ аталып жүргендерден не пайда? Олардың аты бар да, заты жоқ. Гәп қанда да емес. Ресей казактарының құрамында байырғы қазақтар да бар көрінеді. Түркі қаны 8-10 процент деседі мамандар. Қазақ басшылары Ресейге 600 млн. доллар шамасындағы қарызымызды берсін десе қазақтың қаны бар Аман Төлеев, жоқ Қазақ елі 2 млрд. төлеуі керек деп безек қақты емес пе? Орыс тілді қазақтардың Қазақ тіліне тиісті статус

берілуіне ашық та, іштей де қарсы боп жүргендері қаншама!!! Қазақша сөйлеуге аңсары жоқ, әлемге қазақтың ұлттық мүддесі тұрғысынан қарай алмайтындардың қазақпыз дегені бекер.

Жат жұрттық боп кеткен жандардың әрекеті "Манаста" жақсы-ақ көрсетілген. Манастың жаулары өз арасына сіңіп кеткен осындай жандарды енді оның бұрынғы өз халқына қарсы жұмсайды. Жат жұрттың ішінде өмір сүріп жатқан қандастары біздерді алып кетсін деп еліне хабар береді. Манас оларды көшіртіп әкеледі. Қараса бұлар қырғызша тілді, дәстүрді білмейтін **әрі-сәрілер** екен. Міне, нақ осылар Манасқа у беріп өлтірмекші болған. Жауыздардан жиіркенген жұрт оларды "көзқаман" деп атап кеткен екен. Бұлар – жырдағы көзқамандар. Олар жоқ боп кетті. Ал қазіргі заманауи көзқамандар жамандық пен жауыздықтың ұрығын әлі сеуіп жүр. Олар білімсіз де емес. Көп нәрседен хабардар, 2-3 немесе 3-4 тілді емін-еркін меңгергендер, дарынды. Бірақ бар қабілетін өз еліне емес, өзгеге жұмсаған **сор пенделер**. Өзінің тілін, дәстүрін, тарихын білмейді. Сорақысы – білуді қаламайды, білгісі келмейді. Төл құндылықтарын тұтынбайды. Тұтынуды қаламайды да.

Халық болғаннан кейін оның ішінен жақсы да жаман да, өнерлі де, өңез де шығады емес пе? Біздің арамыздан да көзқамандар, мутанттар, мәңгүрттер және маргиналдар тобы төбесін көрсетуде. Ондайлар бұрынғы замандарда да болған. Бұған Күлтегін жазуындағы мәтін көзімізді жеткізеді. Немесе б.д.д. гректер ішіндегі бронхидтер руының өз халқына жасаған сатқындығын айтсақ та жеткілікті шығар. Әсіресе, кейінгі 60-70 жыл ішінде қанша күшімізді-ісімізді жат жұртқа сарп еттік. Сонымен бірге олардың әлеуетін арттыруға өз үлесімізді қостық. Қаншама имамдар қара ивандарға айналып кетті десеңізші!

Мұндай этникалық тұрғыдағы айналып-айнып жүре беру біздің заманымызда әдеттегі бір нәрсе сияқты болып қалған. Басқа тілде тілі шыққан индивид көп уақыт бойы бөтен этникалық ортаның қоршауында қалып кетсе, мүлдем жат құндылықтарды тұтынып жүріп алса болғаны, оның ойлау жүйесі мен болмысы өз-өзінен өзгеріп шыға келеді. Себебі, итальян философы, психологы, теологы Антонио Менгеттидің жазғанындай, санасыздықтар комплексі, әсіресе адамның балалық шағында, өмірінің алғашқы жылдарындағы алған тәрбие-тәртібі мен ортасына байланысты қалыптасып, кейінірек ол адамның бүкіл өмірі бойына сақталып қалынады екен. Ол тіпті адамның саналы деп аталатын тәртібін де реттеп тұрады. Бұл комплекс "меннің" іс-әрекеттерін бақылап, бағыттай алады. Ол саналы «меннің» алдында жүреді. Демек, ол адамның іс-әрекетінде, мейір-махаббатында, басқалармен қатынастарында жетекшілік жасайды (Менгетти: 1996, 8, 35-36). Демек, бәрі адамға жас кезінен бастап қандай рухтың сіңдірілуіне байланысты болады екен. Бөгде мәдениет негізінде қалыптасқан адамдағы саналылық пен санасыздықтың бағыты мен барысы, мазмұны мен маңызы сол басқа халық рухының арнасынан әсте шықпайды. Тіпті кей жағдайларда «есі ауысып» (басқа этникалық өлшемдермен) та кетуі ғажап емес. Осыдан барып ата-бабаларынан мирас боп қалған әлеуметтік тәжірибе, салт-сана мен әдет-ғұрыптан мақұрым боп шыға келеді. Мұның өзі тұтас халықты айықпас этникалық-этостық дертке шалдықтырмай қоймайды.

Американдық белгілі психолог Джоис Бразерстің атап көрсеткеніндей, адамның әр клеткасында 46 хромосом болады. "Ал, әр хромосомда көптеген гендер бар, оларда біздің адам болып дүниеге келген соң атқаратын ісіміздің бәрі миллиардтаған информация жазулы тұр, оларда әке -шешеміздің, ата-бабаларымыздың

бізге қалдырған өсиеттері, салт-дәстүрі сақтаулы" (Менгетти. 1996, 19). Осылардың өшіп кетпеуі үшін барынды да, малыңды да, жаныңды да салу керек.

Толқынды генетикамен (Волновая генетика, 1997) шұғылданып жүрген Петр Горяевтың мәліметтеріне қарағанда, ата-бабалардың, туған-туысқандардың, әкешенің өсиеттері мен тілектері информация түрінде адам организімімен түйісіп, оның нәсілдік молекулаларына қатты әсер етеді екен. Олардың реніштері мен негативті мазмұндас сөздерінің бірнеше мыңдаған рентгендік күші болады. Қарғыстың күші отыз-қырық мың рентгенге тең. Жалпы алғанда, жанды табиғат иелерінің генетикалық аппараты бірдей заңдылықтар негізінде жұмыс атқарады екен. Бұл тұжырым Москвадағы Тіл білімі ғылыми-зерттеу институтының қызметкерлері және биологтардың жүргізген экспериментінде дәлелін тапқандай. Олар арабидопсис өсімдігіне қарата балағат-былапыт сөздерді жаудырған. Қырық мың рентгендік қуатқа ие болған мұндай сөздерден оның ДНК тізбектері үзіліп, хромосомдары ыдырап, гендер шатысып кеткен. Тіпті қарғыс сөздердің адам бойындағы иммунитетті жойып жібере аларлықтай қуаты бар. Суық-сұрқай сөз судың структурасын да өзгертіп жібере алады екен. Оның әсерінің нәтижесінде су молекулаларының болмысы улы заттардың қасиеттеріндей боп өзгеріске ұшырайды екен. Ал шын жүректен айтылған жақсы сөздің нәтижесінде су молекулалары дені сау адамның ДНК-сындай структураларға ие болып шыға келеді екен (Лейе: 1998).

Егер адам өзінің ата-бабаларының мыңдаған жылдар бойы тірнектеп жинақтаған әлеуметтік тәжірибесін, салт-санасы мен дәстүрін (бәрін емес, ең негізгілерін) жалғастырмай қойса, оның нәсілдік молекуласының этникалық қабатындағы ақпараттар ыдырап кетеді екен. Ендеше нәсілдік хромосомның осынау қабатынан мақұрым болған адамдарға төбесін тесіп тұрып дәстүрлік информация мен ұғымдарды ұғындыра құйғанда да олардың миына неге кірмейтіні, дәстүрлер мен этникалық психологияны неліктен бойына дарыта алмайтыны түсінікті болса керек. Бұл жерде екі жақ та дәрменсіз боп қала береді. Мұндай типтегі жандарды этностық бағытқа қарай баулуға болады, бірақ олардың дәстүрге байланысты информацияны қабылдауы толық көлемде, түбегейлі, тұтас сипатта болмайды. Ал этностық қабатты хромосомдары бар адамдар үшбу информацияға тіпті рефлекстік-инстинктік, сана астындағы және санасыздық сапа мен көлемде де жауап береді, әсерлене алады. Оларды қабылдай алады. Мұндай қасиет этностан алшақтап кеткен адамдарға тән емес. Әрине, олардың өз тілдерін үйренуіне болады. Бірақ оларға өз тілі жолбике іспеттес көрінеді де тұрады. Төл сөздер мен тіркестер жұқпайды. Және белгілі бір жағдайларға байланысты олардың еске сақтау қорында сақталынбай, жылжи ағып кете береді. Оларға өз ұлпының сөздері мен дәстүрлері өзіне тән емес, жолдан тауып алған сияқты болып көрінеді.

Қазақы қалыпты қалыптастыру үшін қазақ затының хромосомдарындағы этноспен байланысты ақпараттар легі өзгеруі керек. Олар қазақы рефлекстер және ақпараттармен ығыстырылып шығарылуы керек. Бұл мүмкін бе? Бір мәнді оң жауап табу қиын. Мәселе, әрине, жұрттың ойлағанынан әлдеқайда күрделірек. Өйткені, этникалық жағынан өзгеріске ұшыраған қазақтардың хромосомдарында басқа этникалық қабаттар мен информациялар орнығып алған ғой. "Сақалды кәпірдің" мұсылман болуы қиын деген сөз бекерге айтылмаған болса керек. Мұндай келеңсіздік пен кемшілікті болдырмаудың алдын алу үшін ең алдымен дәстүрге қайтудан басқа жол да, шара да жоқ. Бірақ бұл мақсат бірден іске аса қоятын шаруа емес. Себебі, жоқ боп, жойылып кеткен этникалық қабат (молекулалардағы) орналасқан жердің ендігі жерде дәстүрге байланысты информацияны қабылдай қоюы неғайбыл. Дәстүрлі

информация төрт ұрпақ ауысқаннан кейін ғана барып толығымен кешенді түрде қабылдана бастайды. Бірақ төрт ұрпақтың бәрі де ғұмыр бойы төл этникалық ортасында болуы шарт. Осындай жағдайда ғана үшінші немесе төртінші ұрпақ ата-бабалардың этносы мен этосына орала алады. Демек, дәстүрлік информацияны қабылдай алатын, сондай бейімділігі бар этникалық әлеует нәсілдік хромосомдарда 3 немесе 4 ұрпақ ауысқаннан кейін ғана барып қалыптасады екен. Яғни жоғарыда айтылған шарттар сақталған жағдайда ғана мұндай этникалық хромосомдардағы ақпараттардың төбесі көріне бастайды. Қазақтардың жағдайында (басқалардың емес) бұған 100 жылға жуық уақыт керек болады. Бұдан "елу жылда ел жаңа, жүз жылда қазан" деген қазақы сөздің ғылыми негізінің қаншалықты мығым екенін көргендей боламыз.

Осы өзгерістерден соң, атақты Юнг жазғандай, басқа факторлармен бір қатарда ата-бабалар жады мен дәстүрлерінің қатысуымен біз сөз еткен 3-ші, яки 4-ші ұрпақтың жүріс-тұрысы мен әдет-әдебі айқындала түседі (Медведова-Шишова: 1996). Айталық, ол енді атқа мінді. Сонда өзінде тылсым бірденені сезінгендей болады. Қуаныш сезімі бойын билей бастайды. Бұл сәтте оның жанының ең түкпірінде өз болмысын танытып жатқан ең көне адаммен, ата-бабамен (мүмкін көшпенді Тұранмен-Түрікпен) ұшырасуы басталады. Яғни архетип ("архетип" - бірінші бастау) ояна бастайды. Қазы-қарта, жал-жая немесе нанның, күбінің, жусанның иісін сезген сәтте қазақ осындай жағдайға тап болады. Домбыра әуенін естігенде қазақ баласы (шала қазақ емес) не күй кешеді: ол әуен оған баяғыдан бері таныс көрінетін сияқты болады, яғни ата-бабалар әуеніндей қабылданады деген сөз (Әбушәріп: 1996).

Дәстүр күшінің кереметі мен қасиеті, міне, қайда жатыр! Мұны жан-жүрегімен түйсінген, аруаққа сыйынып өскен түрік баласы "өліні риза қылмай (бұл үшін аруақтың көңілінен шығып, оның ұстанған дәстүріне берік болу керек) тіріні жарылқамайды" (байымайды емес, бұл тоғышарлардың ойлап тапқан "шындығы") деп зар қаққан.

Өз этносынан қол үзіп қалған жанның (оны шіріген жұмыртқа десе де болады) айықпас этникалық дертке ұшырайтыны анық. Ағайынның бармаса, келмесе жат боп кететіні де содан. Немесе «ағайын жат болады алыс болса» деп айтылатын өлең жолдарын еске алайық. Қазақтардың баласын тіпті нағашы жұртына көп уақытқа жібермей қоюы да тектен тек емес шығар.

Этносынан бойын аулақ, алшақ салған жандар көбейіп кетсе, осынау этностың жойылуына қауіп төнеді. Мұндайда этнос ыдыраған сайын ыдырай береді. Бір территорияны мекендейтін этностың ішінен өз тілін білмейтіндердің саны 25-30 процентке барып жетсе (мұның өзі этностың қалған бөлігін ыдырата алуға шамасы жетеді), ол өз ырқынан тыс ыдырауға бет түзей бастайды, деп тұжырады Әлемдік лингвистиканың кейбір танымал білгірлері. Дарвиннің пікірінше, егер халықтың көпшілігінің бір-біріне деген ниеттестігі мен тілеулестігі болмаса, бұл жайт сол қауымның ыдырай бастағанының белгісі.

Қазақтарды төл этносына қайтару жолымен мұндай үдерісті тоқтатуға болады, әлбетте. Мұның үшін ұлыстың шын мәніндегі ұлттық мемлекеттік құрылымы болуы шарт. Бәрі айналып келгенде, әсіресе біздің жағдайымызда (дәстүрлеріміз жар жағасына барып қалып, сүйегі терісіне ілініп қалт-құлт етіп тұрғанда) осынау Ұлттық мемлекет құзырынан құралатын болады. Тап осынау мемлекеттіліктің ұйыстырушы-ұйымдастырушылық функцияларының арқасында этностың басы біріге бастайтын болады.

Сонымен бірге қол жайып қарап отыра берместен қоғамдық ұйымдардың белсенділігін арттыра беру қажет-ақ. Осынау ой-толғамдарды қалың қауым, әсіресе жас жеткіншектерге, сондай-ақ, ана-әйелдерге толассыз тарата жеткізуге көп күш жұмсау керек болады. Осылайша ұлттық сипаттағы азаматтық қоғамды (егер ол өте зәру болса) құруға бет алған боламыз. Бәрін мемлекетке жүктеп қоюға болмайды. Ол қоғамның элементі ғана. Бұған қоса мемлекет билігін қолына ұстап жүргендердің нәсілдік молекуласындағы ақпараттардың мәз еместігі мәлім. Бұл ретте қалың бұқара халықтың жәрдемінсіз, оның бұл ізгі іске қатысуынсыз алға қойылған мақсатқа жетуге және болмас. Абай айтқандай, көпте ақыл болмайды, бірақ, ебін тауып оны жөнге салуға болатын шығар. Бәрі де халықтың өзіне байланысты ғой. Егер халық халықтығын сақтамаса, сақтағысы келмесе, амал жоқ ... "Сендер, деп ескерткен екен Аллатағала, тілдерің мен дініңе ие болындар, Мен Құранды ақырзаманға дейін сақтаймын. Ал егер тіл мен дініңе ие бола алмасаңдар мен сендердің халық есебінде жер бетінен жойылып кетулеріңе көмектесемін".

3. Нәсілдер мен этностардың біркелкілігі (біртектілігі) мәселесі: ядро және периферия (орталықтан қашық шеткі аймақтағылар)

Біздің жағдайымызда көптеген бұрынғы қазақтар тілдік және жалпы рухани ассимиляцияға ұшыраған еді. Кейбір авторлар «қазақ тілінің қолданылу деңгейі орыс тілімен бірдей болса, билік басында отырғандардың 80 пайызы жұмыссыз қалады екен. Ал, қазақтардың Англия мен Швецарияда, Америкада оқып жатқан немере-шөберелері қазақ жеріне оралып, майлы жамбасты мүжи алмасы тағы белгілі. Содан да болар, ешқандай заңда жазылмаған «үш тұғырлы» тіл бізге қауіптің алдын алуға жасалып қойылған құрал секілді көріне береді», деп жазады (Тойшыбайұлы: 2013).

Мұнда алдымен қазақ тілінде сөйлейтіндерді бір ажыратып алып қарастыру керек. Олардың қазақ тіліне деген көзқарасы ең алдымен ішкі жан дүниесіне, қалыптасқан әлеуметтік-мәдени кеңістігіне, дүниетанымы мен ұлттық санасының деңгейіне байланысты екендігін қадап айту керек. Негізінен, тұтынушылыққа бой алдырғандар, мал-дүниені бәрінен абзал көріп, құлқынның құлы болған жандар ана тіліміздің тағдырына бей-жай қарайтындар санатынан. Олардың бұл дүниеде жақсы тұрмысқа қол жеткізіп, балаларын жылы-жұмсақ жерлерге орналастырудан басқа мұраты жоқ. Қоғамда осындай топ ежелгі және орта ғасырларда, тіпті жаңа дәуірде де көп болған. Олар рухани азықтан гөрі, нәпсіқұмарлыққа бой алдырған. Сондықтан өмірге қазіргі батыс және орыстық стандарттар тұрғысынан қарауға бейім тұрады. Ал, Еуропа тұрғындарының өздері өркениеттің гедонистік сатысын бастан кешіруде. Сондықтан мұндай тұрмыс кешіруді ұстанғандар деформацияға, мутацияға ұшырауда. Бұл топтағылар мұны тіптен сезінбейді де. Олар қоғамды, бүкіл халықты, ұлттық бітім-болмысты аздырудың бір арнасын құрайды.

Ал әке-шешелері «қазақ» болғанымен орыс тілінде (енді бұған ағылшынды қосыңыз) сөйлейтін, сол тілде ойлайтындардың жөні мүлдем бөлек. Бұл екі топ екі әлемде, екі түрлі мәдени-ақпараттық кеңістікте өмір сүруде. Олардың таным-түсінігі басқа-басқа. Тұтынатын әлеуметтік-рухани құндылықтары да бөлек. Соңғыларының қазақ тарихы мен мәдениетінен қол үзіп, бітім-болмысы өзгеріп кеткен. Олар дүниені, өмірді, әлеуметтік шындықты қазақи құндылықтар, өлшемдер, дәстүрлермен салыстыра қабылдай алмайды, тек тұтынушылық тұрғысынан немесе еуропалық-орыстық стандарттар тұрғысынан қарауға бейім тұрады. Сондықтан бұлар да деформация мен мутацияға ұшырауда. Жоғарыда тілге алынған екі топты қалған қалың қазақтармен тұтастыратын, біріктіретін, етенелестіретін ортақ рухани-ақпараттық, тіпті, әлеуметтік деуге де болатын кеңістік жоқ. Қазақстанда ұлттық бірлікті нығайту

үшін орыстiлдi «қазақтарды» және қалған қазақтарды да қазақи құндылықтар аясына қауыштыру ләзiм. Бұлардың баршасы бiр-бiрiнен жүрiс-тұрысы, қимыл-қозғалысы, дүниетанымы, құндылықтарды тұтынушылығы жағынан бiр-бiрiнен айқын ажыралып тұрады. Сонда орыстiлділер өз алдына жеке-дара мәдени қауымдастық ретiнде өмiр сүруде ме? Әрине, жоқ. Олардың малданып жүргенi тек орыстық көшiрме ғана, бiреудiң қаңсығы.

Баспасөз беттерiнде («Мемлекеттiк тiл» қоғамдық қозғалысының арнайы мәлiмдемесiнде) Қазақстандағы «өз ана тiлiнде оқи алмайтын, жаза алмайтын қазақ халқының саны – 60%, ал мемлекеттiк аппараттағылардың саны – 70 % деп көрсетiлуде (Жас Алаш: 2013, 3). Жақында тiл жанашырлары бұлардың қазақша сөйлеуiн талап етiп Елбасына үндеу жариялағаны белгiлi. Олар талап еттi деп 22 жыл қазақша сөйлемеген жоғары деңгейдегi шенеунiктер бiрден қазақша сайрап шыға келер ме екен? Мұның бәрiнiң себебi бар. Бiрiншiден, олар қазақ тiлiне ешқандай қажеттiлiк жоқ екенiн бiледi. Және де, Мырзан Кенжебай жазғандай, мұның бәрi билiктегiлер-жоғарыдағылар идеологиясының нәтижесi: «қазаққа бiр ғана нәрсе-билiктегiлердiң өз ұлтына деген жанашырлығы ғана жетiспейдi» (Кенжебай: 2013, 5).

Жанашырлық таныта алмаудың негiзi бар. Ол этностардың бiркелкiлiгi мәселесiн, нәсiлдiк (этностық) ядро мен нәсiлдiк периферия мәселесiн түсiнiп алуды дiттейдi. Бiздiң арамызда ядро мен периферия өкiлдерiнiң алма-кезек шашыраңқы немесе шоғырланып өмiр сүруi мүмкiн. Бiр нәсiл немесе этностың ең көп санды нәсiлдiк-этностық диагностикалық маркерлерiн (белгiлерiн) өзiнде сақтаған тiршiлiк иелерi бұл нәсiлдiң (этностың да) ядросына, ал оның азырақ белгiлерiн сақтағандар – перифериясына жатады. Егер перифериялықтарда басқа нәсiлдiң (этностың) сандық-сапалық жағынан, тiптi көзге шалына бермейтiн маркерлерi үстiн болса, соған сәйкес олар осынау басқа этностың перифериясына жатқызылуы керек. Адамдық нәсiлдер мен этностардың перифериясы толығымен бiр нәсiл немесе этносқа ғана тиiстi болмай, ол тұрақсыз және үздiксiз бөлшектенiп, көп немесе аз мөлшерде әлеуметтiк және рухани жағынан бiрнеше нәсiл мен этностың элементтерiн өзiне сiңiрiп отырады. Мысалы, Қиыр Солтүстiкте жақында ғана өздерiн орыс ұлтына балап жүрген аралас некеден туылғандар 1991 ж. берi басталған этнократияландыру үдерiстерi жағдайында қайтадан якут (саха), чукча, нанай т.б. болып атала бастады.

Айта кету керек, нәсiл мен этностар өздерiнiң бiрыңғайлығын, бiркелкiлiгiн сақтап қалған кезге дейiн ғана өмiр сүредi. Нәсiлдiк периферияның жекеленген белгiлерi бойынша бiртектiлiгiнiң дәрежесi нәсiл ядросына қарағанда әлдеқайда төмен. Ал нәсiл ядросындағы бiркелкiлiк абсолюттiк дәрежеге жақын. Тiптi тарихқа дейiнгi замандардан бастап нәсiлдер бiр бүтiн болып өмiр сүрмегендiктен, олар этностар ретiнде көрiндi. Ендеше, этностардың өзара әрекетiнiң және араласуының нәтижесiнде олар бiрде ядро, бiресе перифериялық рөлдi ойнады. Кейбiр жағдайларда оқшаулана түскен сайын нәсiлдiк периферия екiншiлiк реттегi жаңа нәсiлдiк рөлiнде көрiне бастайды (еврейлер, эфиоптар, латинос-метистер және т.б.). Биологиялық жағынан европеоидтық нәсiл бiртектi. Ал тiл мен мәдениет жағынан қайсы халық бiртектi? Айта кету керек, периферияның бой көрсетуi негiзгi фактiнi өзгерте алмайды: тереңдеп кеткен биометрикалық айырмашылықтар сақталынып қала бередi. Сонымен бiрге бастапқы үлкен нәсiлдердiң бiркелкiлiгi со қалпында сақталына бередi. Кейбiр белгiлер шын мәнiнде үлкен нәсiлдер өкiлдерiнiң бәрiнде де қайталанады. Мұны желке-еңбек сүйектерiнiң көрсеткiшi, алақан бедерлерi, ми көлемi т.б. көрсетедi. Фрагментация (сынығы), дегенерация (организмнiң биологиялық және психикалық белгiлерiнiң тозуы) және метисацияның аса ұзақ уақыт кезеңiн бастан кешiрген үлкен нәсiлдер қазiргi уақытта (Мендель заңы бойынша) белсендi түрде периферияны өзiне түгелдей

тарттырып алуы арқылы, өз жағына шығарып алу арқылы, үлкен нәсілдің аясына қайтару арқылы қалпына келеді. Бұл қауымның этникалық шығу тегімен байланысты қалыптасатын биологиялық-генетикалық ерекшелік. Бірақ оның тарихы мен мәдениеті ғасырлар бедерінде географиялық факторлар, сыртқы күштердің әсерімен өзгеріске ұшырайды. Оны қазақ этносының қазіргі жағдайы айқын көрсетіп тұр.

Этностың (ұлттың да) ең маңызды табиғи қорғаныс механизмі ретіндегі этникалық ниеттестік, тілеулестік, этникалық консолидация (топтасып нығаюы) осынау этникалық біркелкілік салдарының нәтижесі болып табылады. Этностың біркелкілігі күш алған сайын, оның өкілдерінің тарапынан бір-біріне деген ниеттестігі күшейе түседі. Дарвин «егер этнос-халықтың басым көпшілігінде аталмыш ниеттестік мөлшері мен көлемі азайып кетсе, мұның өзі сол халықтың ыдырап бара жатқандығын көрсетеді» деп бекерге айтпаған. Проф. Д.Ф. Раштан «Эволюция и поведение рас» кітабында «Аралар мен құмырсқалар альтруизмнің әдеттен тыс таңғаларлықтай дәлелдерін келтіреді. Бірақ та өзін-өзі сақтап қалу инстинкті этностық индивидтерде де байқалады. Тіпті жас балалардың өздері нәсілдік айырмашылықтарды түйсінеді және соған сәйкес ерекше (оң немесе теріс) ықыластарын танытады. Этноцентризм - бұл адамның геноликасынан (және ұлттық сана-сезімінен де) табылатын табиғи механизмдер болып табылады. Солардың арқасында ғана біз тіріміз және өзіміздей болып қала аламыз.

Әлбетте, орыстілді қазақтар арасында қабілеттері, 3-4 шетел тілдерін білетіндер (яғни «шустрый да быстрый»-лар) аз емес. Бірақ та олардың арасынан жат қылықтарға бой алдырғандар да табылады, тіпті жетерлік. Мысалдар мен фактілерге жүгінейік: «Қазақстан телеарнасының» жүргізушісі Ләйлә ханымның айтуынша, қазақтілділер Шығыстық телефильмдерді, ал орыстілді «қазақтар» орыс-еуропа туындыларын көреді екен (Сұлтанқызы: 2013). Өйткені, батыс өнері орыстілділердің болмысына келіңкірейді, деп түйіндеді ол ойын. Мырзан Кенжебайдың жазуынша, «Баспасөзге сенсек, қазір ұзын саны 1000-нан астам қазақстандық миллиардтап жеп шетелге қашып кетіпті. Солардың бір-екеуінен басқасы – түгел орыс мектебінде оқыған орыстілді қазақтар. Қазақтілді қазақ елден қашпайды. Олардың Отаны – Қазақстан. Орыстілділерде Отан болмайды. Осыдан қорытынды шығарған билік бар ма? Біреулер тіл жөнінде жоғарыдағы шенеуніктердің не ойлап отырғанын түсінбейміз дейді. Өз басым жақсы түсінем. Олар өзінің түпкі ойын іске асырып жатыр..»(Кенжебай: 2013, 5).

Азғындаған гомосексуалистер арасында қазақ ауылынан келгендер, жалпы қазақтілділер жоқ. Олардың бәрі – орыстілділер екен. Бұлардың саны, Еуразия арнасының таратқан хабарында айтылғандай, 240 000 екен, олардың Алматыда 26 тобы, Астанада 4 тобы жұмыс істеуде (Еуразия, 2014). «Сизан» қуыршақ театрының актрисасы Рабиға Алманованың айтуынша, қазақ ертегілері мен аңыздарының сарындары қойылымдарда пайдаланылмайды. Өйткені, тапсырыс берушілердің 75 пайызынан көбісі орыстілділер көрінеді. Міне, 20 жылдан артық уақыт ішінде кімнің де болса қол жеткізген табыстары осы (Алманова: 2014).

Демек, тілдік-рухани бұзылудың тағы бір себебі – жүріс-тұрыстық, музыкалық, фильмдік т.б. агрессияшыл (қатыгез) модельдерді тарату арқылы санаға зорлық культін сіңіру. Кім бұларға тапсырыс береді? – Өздерінің үстемдігі мен артықшылықтарын сақтап қалуға тырысқан топ. Қазіргі уақытта территорияны басып алмастан-ақ табиғи ресурстарға иелік етуге болады (транснациональдық-ұлттық компаниялармен шарт жасасу арқылы) немесе халықты идеялық жағынан, ақыл-ойы мен жүрегін еліктіріп әкету арқылы ұлттық құндылықтардан қол үздіру жолымен-ақ шетжерліктер ресурстарымызды тегін қолына ала алады. Яғни дүниетанымдық,

құндылықтық жағынан азғындату арқылы тілден де бездіруге болады. Ұлттық мемлекет деп аталатын құрылымның басында тұрған жандар ғана мұндай қасіреттің алдын алып, тиісті сақтық шараларын қолдана білетін болады. Олар қазақтың қазақ болуы үшін қызмет етіп, ұлттық мүддені негізгі мұрат деп біледі. Кезінде Ғ. Мүсірепов қазақтың қазақ бола алғанына жетерлік ешнәрсе жоқ деп білемін деп айтқан еді. Ал қазақшылық дегеніміздің мәні адамгершілік, тазалық, имандылық. «Ол, Ж. Әбділдин айтқандай, сол халықты ұстап тұратын күш. Ол сақталмаса, қанша жерден ақылды болса да, техникаң, құрылысың, әскери күшің мығым болса да, аяқ астынан құрысың» (Әбділдин: 2014). Міне, біздің баршамыздың күресіміз, ісіміз, ойымыз ең басты байлығымыз болып табылатын осынау қазақ болу жолына қаратылмағы ләзім. Қазақты қазақ ретінде тұтастыратын қазақи құндылықтар болса, соларды орнықтыруға қарсы әрекеттенушілер қоғамның, халықтың, қазақтың қас дұшандары болып табылады. Сондықтан алдымен өз үйіміздің ішін тазалап, тазартып алған абзал.

Сонымен қазақты толғандыратын сұрақ-мәселелер сан алуан екен. Осыларға бір сәт те болса ой жүгіртіп, басқалардан қайран жоқ болғандықтан, түбегейлі ұлттық мәселелердің шешімін халық болып, қауым болып өзіміз табуға тиіспіз.

ӘДЕБИЕТ

Авдеев В.Б. (2005), *Расология*. – М.: Белые Альвы, 2005 // Севастьянов А.Н. *Раздел. Раса и этнос*. Москва, 1996, № 12. – С. 90.

Антанио Менгетти (1996). *С комплексом бороться не стоит* // «Крестьянка», № 9.

Әбушәріп С. (1996), *Этнос және оның өзіндік санасы*. – Алматы: Ғылым.

Жүсіп Н. (2013), *Біртұтас ұлт идеясы* // «Түркістан», 21 ақпан, – 6-б.

Алманова Р. Еуразия телеарнасы. Жаңалықтар. 15.01.2014.

Исабаева С. (2013), *Почему русскоязычные граждане стремятся поменять голубой паспорт на красный?* // Қазақ үні, № 41 (601), 30 қазан, б. 10.

Кенжебай М. (2013), *Халмұратов болмаса қайтер едік?!* – «Жас Алаш», 7 қараша, 5-бет.

Сатпаев Д. *Почему русскоязычные граждане Казахстана стремятся поменять голубой паспорт на красный?* Қазақ үні, № 41 (601), 30 қазан, 2013. 11 бет.

Қазақстан арнасы. Теледидар. 06.11.2013.

Әбділдин Ж. Сұхбат. Қазақстан телеарнасы. 12.01. 2014.

Медведева М., Шишова Т. *Сознательное отношение к бессознательному* // Мир женщины, 1996, октябрь.

Мемлекеттік тілдің мұңлы халі («Мемлекеттік тіл» қоғамдық қозғалысының арнайы мәлімдемесі) // Жас Алаш, № 68, 29 тамыз 2013, бет 3.

Татьяна Лейе. *Как убить словом?* // «Комсомольская правда», 1998, 15 мая.

Тойшыбайұлы А. *Энтелехия немесе тіл туралы* // «Алтай», 1 (124). Ақпан, 2013.

Хабар телеарнасы, «Сіз не дейсіз?» атты айдармен берілетін көрсетілім, 12.01.2014.

Эрих Фромм (1990). *Иметь или быть*. – М.